

PAPER DETAILS

TITLE: Sîa'nin Esbâb-i Nüzûl Anlayisi

AUTHORS: Sabuhi SHAHAVATOV

PAGES: 107-118

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/162867>

Şîa'nın Esbâb-ı Nüzûl Anlayışı

Dr. Sabuhi SHAHAVATOV*

Öz: Kur'an metninin anlaşılması noktasında klasik tefsir geleneğinde esbâb-ı nüzûle verilen önem malumdur. Şîa dünyasında ise esbâb-ı nüzûlün sadece metnin anlaşılmasında değil, mezhebin temel ilkelerinin Kur'an metni üzerinden temellendirilmesinde de önemli bir yeri bulunmaktadır. Özellikle erken dönemde yoğun bir şekilde ağırlığı bulunan rivayet (ahbârî gelenek) kültürü içerisinde, imamet, velayet, recat ve benzeri Şîi doktrininin temel parametreleri, nüzûl sebepleri adı altında nakledilen rivayet malzemesi ile desteklenmiş, diğer deyişle esbâb- nüzûl konusu bir yorum/tefsir süreci ve enstrümanı olarak değil, daha çok Şîa kelamının Kur'an metnine hamledilmesi için kullanılan bir enstrüman olarak kullanılmış, ancak ilerleyen dönemlerde, özellikle Tûsî ve Tabersî gibi müfessirlerle birlikte bu anlayışta kayda değer bir dönüşüm gerçekleşmiş, böylece esbâb-ı nüzûl konusu, Sünnî literatürdekine önemli ölçüde benzerlik arz edecek şekilde, bir yorum süreci olarak ele alınmaya başlanmış, ideolojik düzlemde hermenötik düzleme intikal etmiştir. Bu makalede Şîa'nın esbâb-ı nüzûl anlayışının ana hatları tespit edilecek ve bu dönüşümün tezahür ettiği önemli bazı noktalara işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Esbâb-ı nüzûl, Şîi Tefsir, Şîa Kelam Esasları, Ehl-i Sünnet,

Shi'ite Conception of the Context of the Revelation of the Qur'an

Abstract: It is well-known that in the tradition of commentary on the Qur'an, the historical context of the revelation of definite verses of the Qur'an has been strongly emphasized. In the Shi'ite world, the context of the revelation of the verses of the Qur'an is important not only with regard to understanding the meaning of certain verses, but also with regard to establishing essential principles of the Shi'ite sect on the basis of certain Qur'anic verses. In the transmission culture (the ahabârî tradition), which was especially strong in the early period, essential principles of the Shi'ite doctrine, such as imama, walâya, raj'a etc., were supported by using material that is transmitted as the reports concerning the context of revelation. Put it differently, reports concerning the context of revelation were taken not as part of the process and an instrument of commentary, but rather as an instrument to read the Shi'ite theology into the Qur'anic text. However, later on beginning with the figures like Tûsî and Tabersî, there happened an important transformation in this conception of the context of revelation. As a result, Shi'ite scholars started to take the reports concerning the context of revelation in a manner similar to that of Sunnite literature, i.e., as part of the process of interpretation of the Qur'an. Their approach evolved from an ideological approach to a hermeneutical one. In this article, I am going to attempt to identify certain characteristics of the Shi'ite conception of the context of revelation and point out some important points displaying this important transformation.

Keywords: Context of Revelation, Shi'ite Commentaries on the Qur'an, Principles of the Shi'ite Theology, People of Tradition (Ahlu's-Sunna)

* TDV İSAM

I. Giriş

Kur'an'ın tamamının, yirmi küsur yıl zarfında, durumun gerektirdiği ölçüde parçalar halinde ve sözlü olarak vahyedilmiş olduğu malumdur. Bu itibarla onun, anlaşılması noktasında, “yazılı metin” değil, “sözlü hitap” özelliği taşıdığını dikkate almak gerekmektedir. Bununla beraber, başlangıçta sözlü hitap niteliğinde olan Kur'an'ın zamanla (muhafaza maksadıyla) metinleşmesinden sonra, artık ona sözlü/şifahi ortamında ulaşma şansı kalmadığı için, tefsir faaliyetinin “metin merkezli Kur'an anlayışı”na istinat etmiş olması, tarihsel süreci içerisinde tabii karşılanması gereken bir durumdur. Dolayısıyla Kur'an'ın metinden çok söz (kelâm) olduğunu, “esbâb-ı nüzûl”ün de onun anlaşılabilmesi için metinde yer almayan metin dışı bağlama muttali olmamıza yardımcı olan önemli bir enstrüman olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in anlaşması için İslam âlimleri tarafından tefsir disiplini çerçevesinde birçok çalışma yapılmıştır. Ulûmu'l-Kur'an olarak isimlendirilen bu çalışmalar II/VII. yüzyıldan itibaren sistemleştirilmiş, müstakil olarak kitaplarda konu edilmeye başlanmıştır. Bu alanda en yaygın kitaplar Zerkeşî (ö. 794/1392) (*el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*) ve Suyûtî (ö. 911/1505)'ye (*el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*) ait olup alanın en önemli kaynaklarını teşkil etmektedir. Bu ulûmu'l-Kur'an bahislerinden olan esbâb-ı nüzûl, ayetlerin izahı açısından çok önemlidir. Esbâb-ı nüzûl, müfessirler, hadis âlimleri, fıkıhçılar ve ulûmu'l-Kur'an müellifleri nezdinde Kur'an'ı anlama'nın önemli bir yolu olarak görülmüş ve tefsir sahasında ashabı alternatifsiz kaynak haline getiren nedenlerden birinin bu ilim¹ olduğu söylenmiştir.

Bir ayet veya surenin ne zaman, nerede ve hangi olaya binaen nâzil olduğunu bilmek, hem o ayet ve surenin ilahî maksada uygun şekilde tefsir edilmesine yardımcı olmakta, hem de hükümlerin konulmalarına sebep olan hikmetlerin kavranmasını sağlamaktadır.² Nüzûl sebepleri sayesinde Kur'an-ı Kerim'de emredilenlerin hikmeti anlaşılır, kastedilen manâ ortaya çıkar, muhtemel hatalar önlenir ve anlayış kolaylaşır. İbn Dakîk el-İd (ö. 702/1302)'in tabiri ile sebep-i nüzûlün beyanı Kur'an'ın manasını anlamaya götüren kuvvetli bir yoldur.³

II. Etimolojik ve Terimsel Anlam

“Esbâb-ı nüzûl” şeklindeki izafet terkimini oluşturan kelimelerden ilki olan “esbâb”, sebep kelimesinin çoğulu olup sözlükte “bağ, ip, dayanak, yol”⁴ gibi anlamlara gelmektedir. İstilahta ise sebep, hitaba sevk eden şey demektir.⁵ Ancak usûl âlimleri sebebin şer'î hükme götüren yol olduğunu, onun kendisiyle şer'î hükme ulaşılan bir şey olmadığını vurgulamışlardır. Örneğin bir ipin kuyudan su çıkarmak için yol (sebeb) olduğu, fakat suyu kuyudan çıkaran şeyin ip değil, insan olduğu özellikle vurgulanmıştır.⁶ Yine usûlde şer'î hükümlerin sebepleri; mecazî sebep, mahza sebep, illete benzer sebep ve illet olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Örneğin Allah adına yemin etmenin kefarete sebep olması mecazî bir sebeptir. Buna karşılık bir kimse bir hırsız bir başkasının malını gösterse ve hırsız da gidip o malı çalmış olsa, gösterme fiili mahza sebep sayılır. Yolda bir kuyu kazan kimsenin, o kuyuya düşüp ölen birinin ölümüne sebep olması, “illete ben-

1 Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1993, s. 116.

2 Suyûtî, Celaeddin Abdurrahman, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1987, I, 38; Mennâ Halil el-Kattan, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1986, s. 79.

3 Suyûtî, *İtkân*, I, 35.

4 İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-arab*, Beyrut, 1997, III, 1910-1911.

5 bk. Şeylehâni, Ömer b. Abdülazîz, *Mebâhisu't-tahsis*, Amman, 2000, s. 294.

6 Geniş bilgi için bk. Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl, *el-Muharrar fî usûli'l-fikh*, Beyrut, 1996, II, 218.

zer sebep” olarak nitelendirilmiştir. İllet anlamındaki sebebe örnek olarak ise, kendi hayvanını bir başkasının ekinine sokan ve böylece o hayvanın ekini telef etmesine sebep olan kişinin durumu verilmektedir.⁷ Görüleceği üzere bir olayın bir başka olaya sebep olması, çeşitli açılardan değerlendirilebilecek bir durumdur. Kur’ân âyetlerinin nüzûlüne sebep olan olayların tasnifinde ise, yukarıdakine benzer bir ayırım yapılmıştır. Buna göre bazı âyetlerde, nüzûle sebep olan hususun âyetteki hükümde ifade edilmiş olması gibi bir durum söz konusu iken diğer bazı âyetlerde bu hususun hükümde ifade edilmemiş olmasına rağmen sebep dikkate alınmadan hükmün anlaşılmasında sorunların ortaya çıkması, yani hükmün ancak sebep ile anlaşılabilir olması durumu söz konusudur. Yine bazı durumlarda, sebep dikkate alınmadığı takdirde dahi müstakil bir mana ifade edebilecek olan bazı nasların, esas itibarıyla bir soruya cevaben inzâl edilmiş olmaları ve bu soruda ifade edilen hususu izah etmekten fazla (zâid) bir izah içermemeleri hali söz konusudur. Son olarak, naslardaki lafızların müstakil (sebebinden bağımsız olarak okunduğu takdirde dahi anlamlı) olması ve soruya cevap vermenin dışında başka (ziyade) unsur da içermesi hali söz konusudur.⁸

Ancak “esbâb-ı nüzûl” terkindeki sebep kelimesi, Ferâhî (ö. 1930)’nin ifade ettiği üzere, vahyin inzâline sebep teşkil eden olayları değil, o inzâl esnasında vahye muhatap toplumun içerisinde bulunduğu durumu ifade eder.⁹ Bu durumda nüzûl şartlarını dikkate almak ifadesiyle kast edilen şey, usulde zikredilen sebep-nas ilişkisinden daha kapsamlıdır.

“Nüzûl” kelimesi “n-z-l” filinin mastarı olup, (نزول) inmek, hulûl ve yerleşme anlamlarına gelir¹⁰. Daha çok “yüksek bir yerden aşağıya doğru inmek”¹¹ anlamında kullanılmaktadır. Bunlardan başka sözlüklerde “falan kişi yerleşti” “نزل فلان”¹² cümlesinde gelmek anlamında, insanların başına gelen sıkıntı, felaket gibi mecazî anlamlarda da kullanıldığı vuku bulmuştur.¹³ Konaklamak anlamındaki nüzûl kelimesi ise, herhangi bir yere konaklamak isteyen kimsenin devesini çöktürmesinden kinaye olarak kullanılmıştır.¹⁴

İstilahî olarak “nüzûl ortamında meydana gelen bir hadise veya Hz. Peygamber’e yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla ayetin, hadiseyi/soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek, cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inzâl olmasına vesile teşkil eden ve vahyin nâzil olduğu ortamı resmeden hadiseye esbâb-ı nüzûl denir.”¹⁵ Yani “Esbâbu’n-Nüzûl”, Hz. Peygamber’in risâleti döneminde vuku bulan ve Kur’ân’ın bir veya birkaç ayetinin yahut bir suresinin nâzil olmasına yol açan olayı, durumu ya da soruyu ifade etmek üzere kullanılır. Bu ilim tamamen sem’î ve naklî bir ilim olup, keşfi noktasında akıl ve istidlale yer yoktur.¹⁶

Esbâb-ı nüzûl alanında eser yazan Vâhidî (ö. 468/1075) konuyla ilgili şöyle demiştir: “bir ayetin nüzûl sebebini bilmeksizin veya ayetin inzaline neden olan vakıayı/konuyu anlamadan

7 bk. Serahsî, *el-Muharrar*, II, 220-225.

8 Serahsî, *el-Muharrar*, I, 203-204.

9 bk. Abdülhâmid el-Ferâhî, *Esbâbu’n-nüzûl*, yazma nüsha, <http://www.hamid-uddin-farahi.org/index>, Erişim tarihi, 30.11.2012.

10 Firuzâbâdî, Ebû’t-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *el-Kamusu’l-muhit*, Mısır, 1938, V, 57.

11 İsfahânî, Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Rağib, *Müfredat fî ğaribi’l-Kur’ân*, Beyrut, 2005, s. 799.

12 İsfahânî, *Müfredat*, s. 488; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IX, 656.

13 Vâhidî, Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbu’n-nüzûl*, çev. Necati Tetik, Necdet Çağıl, Erzurum, ts, s.3.

14 Râğib, *Müfredat*, nzl mad.

15 Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur’ân-ı Kerim’in Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl’ün Rolü*, İstanbul, 1994, s. 68,

16 Bahauddin Hürremşahî, *Kur’ân Bilimi*, İstanbul, 1998, s. 82.

o ayetin amacını ve tefsirini bilmek olanaksızdır.”¹⁷ Şâtıbî (ö. 790/1388) ise, esbâb-ı nüzûlû “müktezây-ı hali bilmek”¹⁸ olarak tanımlamakta ve esbâb-ı vürûdî’l-hadis ilminden yola çıkarak, sünnet’le Kur’ân’ı bu bağlamda birbirine benzetmektedir.¹⁹ Zerkeşî’nin “Kur’ân’ın tefsirinde bilinmesi gereken bir ilim”²⁰ şeklinde tarif ettiği bu ilim, Suyûtî tarafından “hadisenin vuku bulduğu günlerde ayetin nâzil olması durumudur ve esbâb-ı nüzul bu bilgileri ihtiva eder”²¹ şeklinde tanımlanmaktadır.

İbn Aşur (ö. 1973) “ayetlerin hükmünü beyan etmek, onunla ilgili olayları hikâye etmek, red-detmek veya benzeri maksatlarla inzal edildiği rivayet olunan hadiseler”²² olarak açıklamaktadır.

Sünnî âlimlerin izahlarının ortak noktası, esbâb-ı nüzûl kabilinden olayların, Hz. Peygamberin şireti içerisinde yaşanmış olmasıdır. Birazdan göreceğimiz üzere bu husus Şii âlimler tarafından farklı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

III. Şîa’nın Esbâb-ı Nüzûle Yaklaşımı

Şîa’nın esbâb-ı nüzûl anlayışını belirleyen hususların başında, kelim alanında kabul edilmiş olan bazı mezhep ilkelerinin yer aldığını söylemek mümkündür. En azından erken dönem Şîa tefsirlerinde bunun böyle olduğunu söylemek için elimizde yeterli veri bulunmaktadır. Bu erken dönem tefsirleri içerisinde öncelikli olarak Ayyâşî (ö. 320/932), İbn Furât (ö. 310/923) ve Kummî (ö. 307/919) tefsirlerini sayabiliriz. Örneğin bu tefsirlerde, Şîa kelimasında mezhep ilkesi olarak kabul edilen “imamet” meselesi, özellikle de Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’den sonra halife ve imam olduğu konusu, birçok âyetin nüzûl sebebi olarak öngörülmüş, buna bağlı olarak söz konusu âyetler, Hz. Ali’nin fazileti, imameti ya da velayeti hakkında nâzil olmuş gibi değerlendirilerek, bu doğrultuda yorumlanmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde, bu aşırı yorumun sürdürülemezliği Tusî (ö. 460/1067) ve Tabersî (ö. 548/1153) gibi müfessirler tarafından anlaşılmış olmalıdır ki, sözü edilen bu tefsirlerde, esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin kullanımı konusunda, neredeyse bütünüyle bir istikamet değişikliği söz konusu olmuştur. Bununla beraber, bu tefsirlerde yine de, erken dönemdeki mezhep eksenli anlayışın etkilerini, az da olsa görmek mümkündür. Ancak bu durum, sözünü ettiğimiz dönüşümün boyutlarını görmezden gelmeyi gerektirecek kadar bariz ve etkin değildir.

Bu değerlendirmemizi temellendirmek üzere, öncelikle Ayyâşî, İbn Furât ve Kummî tefsirlerinden, esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin kullanımı ile ilgili örnekler vermek yerinde olacaktır. Bu dönemde Şîa’nın nüzûl sebepleri ile ilgili yaklaşımında dikkati çeken en önemli özellik, bir ayetin başı, ortası ve sonunun farklı konularda nazil olabileceğini ileri sürmeleridir. Bu konuda ilk dönem Şii müfessirlerden olan Ayyâşî tarafından şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

Hiç şüphesiz Kur’ân’ın bâtinî bir yönü vardır ve bu bâtinî yönün de bir zahiri vardır. İnsanların aklına Kur’ân’dan daha uzak bir şey yoktur. Bir ayetin başı

17 Vâhidî, *Esbâbu’n-nüzûl*, s. 3.

18 Şâtıbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnatî, *el-Muvafakat*, nşr. Ebû Ubeyde Al-i Salman, Huber, 1997, III, 351.

19 Şâtıbî, *Muvafakat*, III, 352.

20 Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, thk. M. Ebu’l-Fadl İbrahim, Kahire, 1984, I, 13

21 Suyûtî, *İtkân*, I, 101.

22 İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Tefsiru’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, Tunus, 1984, I, 46.

bir hususla, ortası bir diğer bir hususla ve sonu da bir başka hususla ilgili inzal olmuş olabilir. O, değişik yönlerle işaret eden fakat kendi içinde bir bütünlük arz eden bitişik bir kelimedir.²³

Görüleceği üzere ayetlerin sebep-i nüzûlü konusunda hatta bir ayetin başı, ortası ve sonu ile ilgili farklı rivayetlerin yer alması ilk dönem ahbârî tefsir geleneğinde oldukça yaygındır. Örneğin

فَإِذَا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبَعَ هَذَا فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ²⁴

ifadesinin geçtiği Bakara 2/38 ayetinin sadece bu kısmı ile ilgili rivayet nakletmiş olan Ayyâşî “هُدًى” ifadesinin Hz. Ali²⁵ hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Oysa bu âyet, Hz. Âdem ve eşinin cennetten kovulmasını anlatan bir pasajın sonunda yer almaktadır. Cennetten kovulmuş olan Hz. Âdem’e “Hz. Ali’ye tabi olması” şeklinde bir emir verildiğini düşünmek, bu ayeti Hz. Ali ile ilişkilendirmek, dilbilimsel açıdan olduğu kadar bağlam açısından da tutarlı görünmemektedir.

Ayyâşî

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ اسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَ لَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ²⁶

ayetinin Talha ve Zübeyr’i ve Cemel savaşına katılanları eleştirdiğini söyleyen bir rivayet nakletmiştir.²⁷ Fakat söz konusu ayetin Allah tarafından gönderilen elçilere inanmayan ve tev-hidi reddedenler hakkında inzal edildiği bağlamından da anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Talha ve Zübeyr’in müslüman oldukları, dolayısıyla bu âyette eleştirilenlerin kapsamına dahil edilemeyecekleri açık ve nettir.

Yine Ayyâşî, Bakara suresi 28²⁸ وَ ءَامِنُوا بِمَا أَنزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَ لَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ ayetinde yer alan “بِهِ” zamirinin Hz. Ali’ye raci olduğunu²⁹ söylemektedir. Ancak ayetin muhataplarının Yahudiler olduğu Tabersî tarafından zikredilmektedir. Tabersî’ye göre burada Yahudilerden, Hz. Muhammed’e vahyedilen ve aynı zamanda vaktiyle onlara gönderilmiş olan Tevrat’ı tasdik eden Kur’ân’a iman edilmesi istenmektedir. Ayrıca ayet Yahudileri; gayet iyi bildikleri Kur’ân’ı ve Muhammed’in peygamberliğini ilk reddedenlerden olmamaları konusunda da uyarmaktadır.³⁰ Ayyâşî’nin yapmış olduğu yorum ve bu yoruma zemin teşkil etmek üzere naklettiği rivayet, metni mezhep refleksi ile konuşturmak olarak değerlendirilebilir. Ayrıca ayetin sonraki dönemlerde, Tûsî, ve Tabatabâî tefsirlerinde, muhataplar dikkate alınarak yorumlandığını görmek de mümkün.³¹

Başka bir örnek ise İbn Furât’ın³² tefsirinde yer almaktadır. Kur’ân’ın ehl-i beyt hakkında

23 Ayyâşî, Muhammed İbn Mesud, *Tefsîru’l-Ayyâşî*, Beyrut, 1991, I, 22.

24 Bakara 2/38.

25 Ayyâşî, I, 60.

26 Araf 7/40.

27 Ayyâşî, II, 21.

28 Bakara 2/41

29 Ayyâşî, I, 60

30 Tabersî, *Mecmeu’l-Beyan*, I, 94

31 bk. Tûsî, *Tibyân*, I, 185; Tabatabâî, *Mîzân*, I, 151

32 Ahbarî anlayışa göre telif edilen ve rivayet tefsirleri kategorisinde değerlendirilebilecek olan İbn Furât tefsirini örnek olarak zikredebiliriz. Bu sebepten olsa gerek müfessir Kur’ân’ın tamamını değil, nüzul sebebinin Ehl-i Beyt olduğuna

inzâl edildiğine inandığı ayetleri yorumlayan veya sadece bu ayetlerle ilgili rivayetleri derleyen İbn Furât

وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ³³

ifadesinin yer aldığı Bakara 2/40 ayetinin sadece bu kısmı ile ilgili rivayet nakletmiş ve bu ifadenin Hz. Ali'nin velayeti³⁴ konusunda nâzil olduğunu söylemiştir. Parçacı yaklaşımın ve iç bağlama (siyak ve sibaka) riayet etmemenin neticesinde ortaya çıkan bu anlam, bir tür aşırı yorumdur. Nitekim bu ayet daha sonra Tusî ve Tabersî tefsirlerinde görüleceği üzere, Medine Yahudileri hakkında inzal edilmiştir.

İbn Furât'ın bu konuda zikrettiği başka bir örnek Bakara suresi يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ³⁵ ayetidir. Mezkûr ayette yer alan “بِهِ” zamirinin Hz. Ali'ye raci olduğunu, Allah'ın onunla dostlarını hidayete, düşmanlarını delalete³⁶ düşürdüğünü söylemektedir.

Bu tür esbâb-ı nüzûl rivayetlerine eserinde yer veren başka bir müfessir Kummî'dir. Örneğin

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ³⁷

ayetinin yer aldığı Bakara 2/2 tefsirinde الْكِتَابُ lafzının Hz. Ali anlamına geldiği ile ilgili görüş belirtmiş ve bu ifadenin Hz. Ali'nin muttakiler için yol göstericiliği manasına geldiğini savunmuştur.³⁸ Fakat söz konusu ayet Hz. Muhammed'e Allah tarafından vahyedilen Kur'an'ın onun kendi sözleri olmadığını ifade etmek ve bu konuda herhangi bir şüphe olmadığını açıklamak üzere inzal edilmiştir. Dolayısıyla Kummî'nin naklettiği rivayetin, yukarıda değindiğimiz türden mezhep eksikli bir yaklaşımı yansıttığını söylememiz mümkündür.

Kummî'nin tefsirinde yer verdiği başka bir örnek

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ أُولَٰئِكَ جَزَاءُ هُمْ³⁹ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

ayetidir. Ayetin tefsirinde Allah'a verilen ahdin Emiru'l-Müminin Hz. Ali'nin imameti konusunda olduğunu söylemektedir. Ayetin muhataplarının Yahudiler olduğu pasajdan (siyak sibakan) anlaşılmaktadır.

Yine ona göre,

وَيَقُولُونَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَٰئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ⁴⁰

inandığı ayetleri tefsir etmiş ve bunu “Ali İbn Ebi Talib şöyle rivayet etti: “Kur'an dört kısımdır. Dörtte biri bizim (yani Ehl-i Beyt) hakkımızda, dörtte biri düşmanlarımız, dörtte biri ferâiz ve ahkâm, dörtte biri ise helal ve haramlarla ilgilidir” hadisi ile delillendirmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla, Kur'an-ı Kerim'in büyük bir kısmının Ehl-i Beyt hakkında nazil olduğuna inanması onu böyle bir tefsir yazmaya sevk etmiş olmalıdır. Nitekim tefsirin tamamı imamlardan gelen Ehl-i Beyt hakkındaki rivayetlerden müteşekkildir.

33 Bakara 2/40.

34 İbn Furât, I, 58.

35 Bakara 2/26.

36 İbn Furât, I, 54.

37 Bakara 2/40.

38 Kummî, I, 30.

39 Al-i İmrân 3/87.

40 Nur 24/47.

ayeti Hz. Ali hakkında nazil olmuştur. Nüzul sebebi olarak aktardığı rivayet şöyledir: “Bir bahçe dolayısıyla Hz. Ali ile Hz. Osman arasında bir tartışma çıkmıştır. Hz. Ali de, aralarında hüküm vermek için Hz. Peygamber’e başvurmalarını istemiştir. Daha sonra Hz. Abdurrahman İbn Avf hüküm için Hz. Peygamber’e gitmemesini söylemiş: “Ali Hz. Peygamber’in amcasının oğludur. Bu sebeple Ali’nin lehinde senin aleyhinde hüküm verecektir” diye Hz. Osman’ı uyarmış, Yahudi İbn Ebi Şeybe’nin hükmüne başvurmalarını istemiştir. Sonrasında Allah Hz. Ali hakkında;

إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ⁴¹

ayetini, Hz. Osman ve Hz. Abdurrahman İbn Avf hakkında ise

وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ⁴²

ayetini inzal etmiştir.⁴³

Görülebileceği üzere erken dönem Şîa tefsirlerinde esbâb-ı nüzûl konusu, Kur’an âyetlerinin daha sağlıklı bir şekilde anlaşılması yönünde bir çabayı değil, mezhep kabullerini Kur’an üzerinden temellendirme çabasını yansıtmaktadır. Nitekim bu durumu fark etmiş olan sonraki dönem Şîa müfessirleri, aynı yorumları sürdürmekten vaz geçmiş ve söz konusu âyetleri, mümkün mertebe daha nesnel bir şekilde ele almaya, esbâb-ı nüzûl rivayetlerini mezhep refleksinden daha bağımsız bir şekilde değerlendirmeye çalışmışlardır. Şimdi, yukarıda verdiğimiz örneklerdeki âyetlerin, Tûsî ve Tabersî tarafından nasıl ele alınmış olduğunu görerek, bu tespitimizi temellendirmeye çalışacağız.

Ayyâşî tefsirinde örneğini gördüğümüz Bakara suresinin 38. ayeti konusunda Tûsî ve Tabersî metin içi bağlamı seleflerinden farklı olarak dikkate almış, ayetteki ifadenin Âdem ve Havva’ya hitap olduğunu zikretmişlerdir.⁴⁴

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفْتُحُ لَهُمُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ⁴⁵

Nitekim söz konusu ayette de bunun örneğini görmek mümkündür. Ancak ayetin nüzûl ortamını ve siyak sibakı (iç bağlamını) dikkate alındığı takdirde anlamın daha farklı bir şekilde tezahür ettiğini gözlemleriz. Ayetin öncesinde, cehenneme giren müşrik topluluktan bahsetmektedir. Buna göre cehenneme giren her topluluk kendi yoldaşlarına lânet okumaya, onları suçlamaya başlayacaktır. Ayet onlara şu mesajı iletmektedir; gönderilen elçilerin peygamberliğine inanmayan ve Allah’a ortak koşmaya devam edenler iyi bilmelidirler ki Allah onların ibadet diye yaptıkları şeyleri kabul etmeyecek ve onları (deve iğne deliğinden geçmediği sürece) yani asla cennete⁴⁶ almayacaktır. Dünyada yaptıklarının karşılığı olarak cehennemde kalacaklardır. Bu, peygamberleri yalanlayan zalimlere verilecek cezadır. Zira Cemel vakasına katılanların Peygamber’i yalanlamaları söz konusu olamaz.⁴⁷

41 Nur 24/51.

42 Nur 24/48.

43 Kummi, II, 107-108.

44 Tûsî, *Tibyân*, I, 174; Tabersî, *Mecmeu’l-beyân*, I, 90;

45 Araf 7/40.

46 Tabersî, *Mecmeu’l-beyân*, IV, 136; Kâşânî, *Tefsîru’s-sâfi*, II, 196.

47 Tabersî, *Mecmeu’l-beyân*, IV, 134-135.

Tabersî'nin zikrettiğine göre nüzûl ortamını dikkate aldığımız zaman ayetin şöyle anlaşılması mümkündür: "Ey yahudiler! Elçimiz Muhammed'e karşı düşmanca tavır takınmayıp ona iman ediniz. Eğer bu anlaşmaya riayet ederseniz buna mukabil cennete girersiniz."⁴⁹ Bu örneklerde görüleceği üzere her ne kadar ilk dönem şii müfessirler ayetlere kendi mezhep doktrinlerine uygun olarak farklı esbâb-ı nüzul rivayetleri uyarlamış (kurgulamış) olsalar da sonraki dönemlerde özellikle usûlî geleneğin canlı olduğu dönemlerde bu rivayetler pek dikkate alınmamış, ayetler en azından Kur'ân içindeki bağlamlarına raci edilmiştir.

يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ⁵⁰

Ayetin muhataplarının münafıklar olduğu Tabersî tarafından sebep-i nüzûl rivayeti şeklinde aktarılmıştır. Zira Tabersî'ye göre münafıklar Hz. Muhammed'e karşı çıkmak ve onu yalanlamak amacıyla "Allah bu kadar basit şeyler anlatır mı? O bu tür şeyler söylemekten münezzektir"⁵¹ derler. Ayrıca bu konuda Cafer es-Sâdık'tan bir rivayet de zikrederek görüşünü pekiştirme yoluna gitmiştir. Müminlerin ise bunların Allah tarafından gelen vahiy olduğunu bildiklerini ve bunlardan ders almaya çalıştıklarını söylemektedir. Sonuçta, verilen örnekler müminlerin inancını güçlendirirken inkâr edenlerin inkârını artırır.⁵²

Daha önce Bakara suresi "وَءَامِنُوا بِمَا أَنزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ"⁵³ ayetinde yer alan "بِهِ" zamirinin Hz. Ali'ye raci olduğunu⁵⁴ söyleyen bir rivayet aktardığını söylemiştik. Ancak ayetin muhataplarının Yahudiler olduğu Tabersî tarafından zikredilmektedir. Zira Tabersî'ye göre Yahudilerden, Hz. Muhammed'e vahyedilen ve aynı zamanda vaktiyle onlara gönderilmiş olan Tevrat'ı tasdik eden Kur'ân'a iman edilmesi istenmektedir. Ayrıca ayet Yahudileri; gayet iyi bildikleri Kur'ân'ı ve Muhammed'in peygamberliğini ilk reddedenlerden olmamaları konusunda da uyarılmaktadır.⁵⁵ Ayyâşî'nin yorumu veya rivayeti metni mezhep refleksi ile konuşturmadan başka bir şey değildir. Ayrıca ayetin sonraki dönemlerde muhatapların dikkate alınarak yorumlandığını Tûsî, ve Tabatabâî tefsirlerinde görmek mümkündür.⁵⁶

Bunun dışında Şii müfessirler nüzûl sebepleri konusunda iki hususta da farklı açıklama ve yorumlar yapmaktadırlar. Bunlardan birincisi sebebin nüzûlden önce vuku bulması, diğeri ise sebebin nüzûlden sonra vuku bulmasıdır.⁵⁷ Bunlardan ilki kısmen Ehl-i Sünnet müfessirlerinde de mevcut olmakla beraber, ikincisi tamamen Şia'ya mahsustur. Buna göre, geçmiş milletlerden bahseden kıssaların nüzûl sebebi önceden vuku bulmuş mezkûr olaylar olduğu kabul edilmektedir. Örneğin, Kummî (ö. 329/941) "وَإِثْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأُ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ" (

48 Bakara 2/40.

49 Tabersî, *Mecmeu'l-beyan*, I, 92

50 Bakara 2/26.

51 Tabersî, *Mecmeu'l-beyan*, I, 67.

52 Tabersî, *Mecmeu'l-beyan*, I, 67-68.

53 Bakara 2/41.

54 Ayyâşî, I, 60.

55 Tabersî, *Mecmeu'l-beyan*, I, 94.

56 bk. Tûsî, *Tibyân*, I, 185; Tabatabâî, *Mizân*, I, 151.

57 Aslan Habibov, *İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007, s. 208-209.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ ۝۵۸”⁵⁸ âyetinin İsrailoğullarından olan Bel'am b. Bâura hakkında,⁵⁹ “أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ ۝۶۰”⁶⁰ âyetinin ise Kâbe'yi harap etmek için fille gelen Habeşlilerle ilgili inzâl edildiğini⁶¹ söylemektedir. Bu âyetlerin nüzûl sebebi olarak zikredilen olaylar Sünnî tefsirlerde de yer bulmuştur. Ancak Sünnî müfessirler ilgili âyetlerin Hz. Peygamber döneminde hangi maksatla inzâl edilmiş olduğuna dair değerlendirmeler de yapmışlardır.⁶²

Şîi müfessirler bazen de nüzûl döneminden daha sonra ortaya çıkan bir takım olayları Kur'an'ı Kerim'deki bazı âyetlerin sebebi olarak zikretmişlerdir. Örneğin, “إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ” âyetinin sahabeden Hz. Talha ve Hz. Zübeyr hakkında nâzil olduğunu ve âyetdeki devenin de onların devesi olduğunu nakledilmektedir.⁶³ Yine “وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ”⁶⁴ âyetinin Haricilerle ilgili inzâl edildiğini söylemektedirler.⁶⁵

“يُضِلُّ بِهٖ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهٖ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهٖ إِلَّا الْفَاسِقِينَ”⁶⁶ âyetinde “به”deki zamirin Hz. Ali'ye raci olduğunu, Allah'ın onunla dostlarını hidayete, düşmanlarını delalete⁶⁷ düşürdüğünü söylemektedirler. Bakara suresinde yer alan “وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ”⁶⁸ âyetinin de sadece bir kısmı ile ilgili sebep-i nüzûl rivayeti vermişler ve bunun Hz. Ali'nin velayeti⁶⁹ konusunda nazil olduğunu söylemişlerdir.

Şîi araştırmacılardan Muhammed Hadi Marifet, nüzûle sebep olan olayların vukuunu şe'n-i nüzûl ve sebep-i nüzûl diye ikiye ayırmıştır. Kendi açıklaması şöyledir:

Müfessirlerin çoğu bu iki kavram arasında bir fark gözetmemiş, bir veya birkaç âyetin nüzûlü için gerekçe teşkil eden her durum ve münasebeti şe'n-i nüzûl veya sebep-i nüzûl olarak nitelendirmişlerdir. Hâlbuki bu iki kavram arasında fark vardır. Şe'n-i nüzûl, nüzûl nedeninden daha geneldir. Geçmişte vuku bulmuş ya da gelecekte vuku bulacak olan bir olay hakkında âyetler nazil olduğu zaman, bu olaylar, ilgili âyetlerin sebep-i nüzûlü değil, şe'n-i nüzûlü sayılır. Örneğin bu âyet “peygamberlerin masumiyeti hakkında nazil olmuştur” denildiğinde, mevzu bahis olan masumiyet hem genel bir münasebettir hem de geçmişte vuku bulmuş ve gelecekte de vuku bulacaktır. Sebebi nüzûl ise, akabinde âyetler nazil olan belli ve müşahhas bir olay veya hadiseye denilir. Yani sebebi nüzûl daha özel, şe'n-i nüzûl ise daha geneldir.⁷⁰

Şîa'nın son dönem müfessirlerinden olan Tabatabâi (ö. 1402/1982) “âyetlerin birçoğu Hz.

58 Araf 7/175.

59 Kummi, Ali b. İbrahim, *Tefsiru'l-Kummi*, thk. Tayyib el-Musevî el-Cezâiri, y.y., ts., I, 248.

60 Fil, 105/1.

61 Kummi, *Tefsir*, II, 442-443.

62 bk. Mâturîdî, Muhammed b. Mahmud Ebu Mansur es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, İstanbul, 2005, XVII, 329; Râzî, Fahreddin b. Ömer, *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut, 2009, XV, 57 vd; İbn Kesîr, İmadüddin Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsiru'l-Kur'an-i'l-'azim*, Beyrut, 1970, VI, 450.

63 Ayyâşî, *Tefsir*, II, 21.

64 Zümer, 39/67.

65 Kummi, *Tefsir*, II, 251.

66 Bakara 2/26.

67 İbn Furât, Furat b. İbrahim b. Furât el-Kûfi, *Tefsiru Furât el-Kûfi*, thk. Muhammed el-Kazım, Beyrut, 1992, I, 54.

68 Bakara 2/40.

69 İbn Furât, *Tefsir*, I, 58.

70 Marifet, Muhammed Hâdî, *Kur'an İlimleri*, çev. Burhaneddin Dağ, İstanbul, 2009, s. 123.

Peygamber'in İslam'a daveti sırasında belirli bir olay ve durumla ilişkili olarak nâzil olmuştur. Bazı sure ve ayetler ise ahkâmın açıklanması ihtiyacından dolayıdır. Bunlar nüzûl sebebidir"⁷¹ demektedir. Ayrıca Tabatabâî Şîa'nın esbâb-ı nüzûl konusunda naklettiği toplam rivayetlerin sayısının birkaç yüz civarında olduğunu söylemekte, bu rivayetlerin bir kısmının zayıf olduğunu, aynı ayetle ilgili olarak nakledilen farklı rivayetlerin ise, râvîlerin öznel tasarrufundan kaynaklandığını ifade etmektedir.⁷²

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'in tefsirinde sahabe döneminden bugüne kadar birbirinden farklı yöntemler kullanıla gelmiştir. Bu yöntemlerin mevcudiyetini, gerek Ehl-i Sünnet gerek Şîa literatüründe farklı amaçlarla telif edilmiş olan tefsirler üzerinden tespit etmek mümkündür. Ehl-i Sünnet'in sahabe ve tabiûn âlimlerinden naklettiği görüşlere karşılık, Şîa'nın Ehl-i Beyt'ten ve imamlardan aktardıkları rivayetler, bu yöntemlerin farklılaşmasına sebep olmuştur. Her iki mezhep havzasında ortak olan yaklaşıma göre Kur'an; olmuş ve olacak her şeyin bilgisini ihtiva etmekte; dinî, siyasî vb. her türlü meselenin çözümünde başvurulması gereken asılları içermektedir. Bu ana yaklaşımın Şîa tefsirindeki yankısı, mezhebin varoluş gerekçesi olan imamet meselesinin Kur'an üzerinden delillendirmeye çalışılması olmuştur. Buna karşılık ilerleyen dönemde Şîi müfessirler, mütekaddimin Şîi âlimlerin (İbn Furat, Kummi, Ayyaşî) yer yer tahrife varacak ölçüde aşırılaşan yorumlarını kabul etmemişler ve giderek tefsir usulünde Sünnî âlimlerle ortak sayılabilecek bir noktaya gelmişlerdir. Hicri beşinci asrın başlarından itibaren Şîa mezhebi içerisinde başat akım haline gelen usûlî gelenek, mezhep için daha mutedil ve makul bir altyapı hazırlamış, mezhep ana kabullerini teşkil eden görüşleri daha sağlam bir zemine oturtmuştur. Söz konusu ekolün ortaya çıkmasında ve gelişmesinde Mu'tezilî rasyonel kelam sisteminin de etkisi olmuştur. Bu dönemden itibaren (Muhammed Emin el-Esterâbâdî dönemi hariç) günümüze kadar Şîi geleneğin egemen düşüncesini temsil eden ekolün usulî ekol olduğunu söyleyebiliriz.

Bu usûlî dönüşüm öncesi dönemde Ehl-i Sünnet ile Şîa arasında esbâb-ı nüzûl konusunda mevcudiyetini sürdüren en önemli farklılık, nüzûle sebep olan olayların vuku bulması meselesidir. Ehl-i Sünnet âlimleri bir olayın esbâb-ı nüzûl kabilinden sayılabilmesi için, onun Hz. Peygamber döneminde vuku bulmasını şart koşmuşlarken, bazı Şîi müfessirler böyle bir şartı dikkate almamışlardır. Bu durumun esas sebebi ise, Şîa'nın Hz. Peygamber döneminden sonra yaşanan imamet-hilafet tartışmalarını doğrudan naslar (âyetler) yoluyla değerlendirmeye çalışmalarıdır. Takdir edileceği üzere bu yaklaşım, mezhebin temel kabullerini tefsirde belirleyici kabul etmek anlamına gelir. Nüzûl sebeplerine önem vermek, klasik tefsir geleneğinde de izlenen bir yöntem olmakla birlikte, orada konunun daha ziyade "esbâb-ı nüzûl rivayetleri" çerçevesi ile sınırlandırılmış olduğu dikkat çekmektedir. Hatta Şîa tefsir geleneğinde "esbâb-ı nüzûl" büyük oranda mezhep kabullerini pekiştirmek üzere bir enstürman olarak kullanılmış; bu doğrultuda birçok âyet, kendi bütünlüğünden kopararak parçalara ayrılmış ve bu parçalardan bazılarının başta "imamet" olmak üzere "velayet", "recat", "Ehl-i beyt" gibi konulardaki mezhep kabullerine delalet ettiğine dair "esbâb-ı nüzûl" rivayetleri nakledilmiştir. Görüleceği üzere esbâb-ı nüzûlün bu şekilde işlevselleştirilmesi, onun Kur'an-ı Kerim'in anlamının kolayca anlaşılması özelliğini büsbütün tersine çevirmekte, bu ters çevirme işlemi neticesinde, kimi zaman Medine Yahudilerine yahut

71 Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *İslam'da Kur'an*, çev. Ahmed Erdinç, İstanbul, 1988, s. 122.

72 Tabatabâî, *İslam'da Kur'an*, s.122-124.

Mekke müşriklerine hitap ettiği açık olan âyetler yukarıda sayılan konularla ilişkilendirilebilmektedir. Bu durum bizim bu makalede Esbâb-ı Nüzûl rivayetlerinin zaman zaman mezhebi tefsirlerde de özellikle de Şîa tefsir geleneği örneğinde çalışmayı tercih etmemizde etkili olmuştur.

Kaynaklar

- Ayyâşî, Muhammed İbn Mesud, *Tefsiru'l-Ayyâşî*, Beyrut, 1991.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1993.
- Ferâhî, Abdülhamid, *Esbâbu'n-nüzûl*, yazma nüsha, <http://www.hamid-uddin-farahi.org/index>, Erişim tarihi, 30.11.2012
- Fîruzâbâdî, Ebû't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *Kamusu'l-Muhit*, Mısır, 1938.
- Habibov, Aslan, *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi) AÜSBE, Ankara, 2007.
- Hürremşâhî, Bahaüddin, *Kur'an Bilimi*, İstanbul, 1998.
- İbn Aşûr, Muhammed Tahir, *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus, 1984.
- İBN FURÂT, Furat b. İbrahim b. Furât el-Kûfî, *Tefsiru Furât el-Kûfî*, thk. Muhammed el-Kazım, Beyrut, 1992.
- İbn Kesîr, İmadüddin Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsiru'l-Kur'an-i'l-'azim*, Beyrut, 1970.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-arab*, Beyrut, 1997.
- İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Rağib, *el-Müfredat fî ğaribi'l-Kur'an*, Beyrut, 2005.
- Kâşânî, Molla Muhsin Muhammed b. Murtaza b. Mahmud, *Tefsiru's-sâfî*, Beyrut, tsh. Hüseyin A'lemî, 1982.
- Kummî, Ali b. İbrahim, *Tefsiru'l-Kummî*, thk. Tayyib el-Musevî el-Cezâirî, y.y., ts.
- Mannâ Halil el-Kattan, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1986.
- Marife, Muhammed Hâdî, *Kur'an İlimleri*, çev. Burhaneddin Dağ, İstanbul, 2009.
- Mâturîdî, Muhammed b. Mahmud Ebu Mansur es-Semerkindî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, İstanbul, 2005.
- Râzî, Fahreddin b. Ömer, *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut, 2009.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl, *el-Muharrar fî usûli'l-fikh*, Beyrut, 1996.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, İstanbul, 1994.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1987.
- Şatibî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnatî, *el-Muvafakât fî usûli's-şeria*, nşr. Ebû Ubeyde Al-i Salman, Huber, 1997.
- Şeylehânî, Ömer b. Abdülazîz, *Mebahisu't-tahsîs*, Amman, 2000.
- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut, 1973.

----- *İslam'da Kur'an*, çev. Ahmed Erdinç, İstanbul, 1988.

Tabersî, Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl, *Mecmeu'l-Beyân fî tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut, 2008.

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Alî Tûsî, *Tibyân fî tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut, (t.y.)

Vahidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-nüzûl*, çev. Necati Tetik, Necdet Çağıl, Erzurum, ts.,

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1984.